

Михайло Мовчан

КООПЕРАЦІЯ І СТРАХ: ФІЛОСОФСЬКИЙ ДИСКУРС

У статті розглянуто взаємодію кооперації з важливим аспектом людської екзистенції – феноменом страху, який може суттєво впливати як на економічну діяльність соціального середовища, так і на матеріальну й духовну сферу кожної людини.

Ключові слова: кооперація, страх, філософія кооперації, кооперативні принципи, страх самозбереження, страх небуття, духовна основа кооперації, страх перед своїм майбутнім, соціальний та екзистенціальний страх.

Myhailo Movchan. Cooperation and fear: philosophical discourse.

In this article interaction of cooperation with important aspect of human existence – phenomena of fear, which can significantly influence both economic activity of social environment and material and spiritual sphere of every human is considered.

Key words: cooperation, fear, philosophy of cooperation, cooperative principles, fear of self-preservation, fear of nonexistence, spiritual foundation of cooperation, fear of future, social and existential fear.

Михайл Мовчан. Кооперация и страх: философский дискурс

В статье рассмотрено взаимодействие кооперации с важнейшим аспектом человеческой экзистенции – феноменом страха, который может существенно влиять как на экономическую деятельность социальной среды, так и на материальную и духовную сферу каждого человека.

Ключевые слова: кооперация, страх, философия кооперации, кооперативные принципы, страх самосохранения, страх небытия, духовная основа кооперации, страх перед своим будущим, социальный и экзистенциальный страх.

Сучасний світ знаходиться в умовах екзистенційно-антропологічної кризи, яка постійно продукує страхи, деформуючи розгортання політичної та економічної консолідації того чи іншого суспільства. Проблема страху завжди хвилювала людство, тому вона є цікавою й актуальною для філософського осмислення.

Люди все частіше переконуються в тому, що економічним життям керують не тільки розум чи розрахунок, а й “емоційні, афективні, підсвідомі та стереотипні елементи, данина традиціям, нормам, цінностям, релігії, також ризик, благодійність, бажання успіху, примус, почуття страху чи перемоги” [1, с. 10].

Ми більш конкретно зупинимось на одній із важливих складових, що керують економічною діяльністю в соціумі (а саме в кооперації) і впливають як на матеріальну, так і духовну сферу кожної людини, – феноменові страху.

Страх – це емоційний стан, який виникає в ситуаціях загрози фізичному чи соціальному існуванню людини і спрямований на джерело реальної чи уявної небезпеки (страх перед смертю, перед небуттям, страх безглуздо прожити життя, страх втратити шанс у конкуренції за процвітання, страх перед різними хворобами і небезпеками тощо) [2, с. 402].

Кооперація є досить ваговою сферою соціального та економічного життя людини. Вона має чимало різновидів, серед яких на чільному місці в Україні і світі є споживча, кредитна, сільськогосподарська, виробнича кооперація. *Проблемами кооперації* (у більш і менш розгорнутому вигляді) *займалися* економісти, соціологи, філософи, історики минулого О. Анциферов, М. Баллін, С. Бородаєвський, Ф. Бюше, М. Верещагін, І. Витанович, Г. Галаган, Ч. Говартс, В. Доманицький, Ф. Енгельс, Ш. Жід, М. Зібер, К. Каутський, В. Кінг, М. Левицький, В. Ленін, К. Маркс, Б. Мартос, Р. Оуен, Ф. Райффайзен, Дж. Ролз, П. Сорокін, Г. Спенсер, В. Тотоміанц, М. Туган-Барановський, Дж. Холіок, О. Чайанов, М. Чернишевський, Г. Шульце-Деліч та інші.

Зауважимо, що філософська думка як у минулому, так і зараз досить рідко розглядає ті чи інші проблеми і перспективи розвитку кооперації. Останнім часом у філософському дискурсі з’являються певні напрацювання, що стосуються філософії кооперації, але вони відрізняються своєю фрагментарністю, відсутністю цілісності. Переважно цим філософствуванням займаються економісти, історики, журналісти, політики, а самі фахівці-філософи чомусь уникають означеної теми. Напевно, на це є свої причини. Слід сказати, що сучасні українські і російські вчені М. Аліман, В. Апопій, К. Вахітов, В. Геєць, С. Гелей, В. Гончаренко, В. Дронов, Ю. Ільїн, І. Захаров, В. Зіновчук, В. Кабанов, О. Крисальний, А. Макаренко, В. Мартинов, Л. Молдаван, Л. Наговіцина, Т. Оніпко, А. Пантелеймоненко, В. Подолян, В. Рекрут, Г. Скляр, Л. Теплова, Л. Уколова, Н. Фігуровська та інші у своїх наукових розвідках здебільшого акцентують увагу на історич-

них, економічних та соціальних аспектах кооперації, а в самій філософії кооперації вчені зосереджують певну увагу на питаннях власності, морально-духовних засадах і соціальній відповідальності означеного феномену.

Філософія – це одне з найвидатніших надбань людської цивілізації і культури. Вона – “не тільки візитна картка цивілізації і культури, а й їхня основа та животворний фермент” [3, с. 10]. Філософи [4, с. 8] аргументовано переконують в тому, що сама *філософія відрізняється від конкретних наук* (економічних, юридичних, історичних тощо) тим, що у науковому дослідженні бере участь людський розум, а у філософствуванні – все людське єство: воля, інтуїція, чуття, серце тощо; мова філософії більш різноманітна, ніж наукова; філософська істина відрізняється своєю сталістю (від неї відмовляються рідко), а наукова є тимчасовою (від якої вчений може відмовитись на користь більш обгрунтованої істини); способів пізнання істини у філософії значно більше, ніж у науці. Тому в назві “філософія кооперації”, де висувається поняття “філософія”, має бути аналіз, що відтворює специфіку філософії, адже вона “... не піддається визначенню через щось інше, а тільки через саму себе й у якості самої себе – без порівняння з чим-небудь, з чого можна було б добути її позитивне визначення. У такому випадку філософія є щось самостійне, останнє...” (М. Гайдеггер) [4, с. 9]. Історично так сталось, що філософія виплекала науку, яка з часом стане самоусвідомлюючим особливим проявом людського духу.

Метою нашої статті є спроба виділити із соціальної складової кооперації один досить суттєвий аспект людської екзистенції – страх і розглянути кооперацію через призму філософії (в нашому випадку – філософії страху).

Слово “*кооперація*” (від лат. “cooperation”) означає *співробітництво*. Про кооперацію можна говорити як про: 1) гуртування і співпрацю людей у будь-якій сфері суспільного життя; 2) таку форму організації праці, за якої певна кількість людей спільно бере участь в одному й тому ж або в різних, пов’язаних між собою виробничих процесах; 3) сукупність специфічних громадсько-господарських об’єднань людей – кооперативів, систему, в яку поруч із ними входять їх об’єднання, підприємства та заклади, які їм належать [5, с. 5].

Протягом багатовікової історії суспільного розвитку існували певні види діяльності, якими займалися групи людей. Групові об’єднання забезпечували більш ефективну діяльність порівняно з індивідуальною [6, с. 50].

Які ж причини виникнення “групності”, колективності, коопера-

тивності (як певної групової взаємодії і розуміння) і, кінець кінцем, самої кооперації? На нашу думку, *початок* цього процесу *слід шукати* ще в *первісному суспільстві*. Щоб діяти і розвиватися, людям передусім необхідно було забезпечити своє існування (людське буття), відтак гостро поставала потреба самозбереження. Первісна людина надзвичайно часто зустрічалася з небуттям – смертю, позаяк середня тривалість життя тоді становила 20 – 22 роки. У цієї людини, яка ще не була особистістю, виникав надзвичайно стійкий емоційний стан (вона почала значно раніше переживати, ніж усвідомлювати, це можна простежити й у феномені онтогенезу) – страх перед небуттям, тобто спрацьовував сильний біоінстинкт. Небуття – це все те, що знищує буття. У будь-якому разі страх небуття – це відповідь на зіткнення людини з руйнацією умов її нормального буття. Особа, в якій первісно (в самій її природі) закладений інстинкт стадності, почала відчувати, що її дія має бути взаємодією, бо тільки тоді вона може бути результативною (справжньою) і підтримувати життя. Таким чином, життя можливе (не кажучи про його якість) лише в певній (груповій) організації – плем'я, рід тощо. *Страх самозбереження* і приводить людей до групової діяльності, кооперативності (в подальшій історії людства означеному феномену буде постійне підтвердження). На цьому етапі з'являється певна форма свідомості, яку можна класифікувати як *“Ми-свідомість”* – свідомість, що “визначається належністю індивіда до його соціальної групи: племені, роду, общини і т. ін.” [7, с. 55]. Вона є визначальною як для спільноти, так і конкретного індивіда. В її межах людина виступає лиш як носій та представник колективних і родоплемінних уявлень, цінностей, норм. Тому один індивід ніколи не протистояв іншому індивідові: протистояти могло лише наше “Ми” чужому “Вони”. Це не означає, що всі люди в цьому (первісному) суспільстві однакові. Вони відрізняються і за своєю фізичною силою, і за своїми здібностями.

Можна говорити про стадність, “групність”, колективізм як про “спосіб самозбереження живих систем” [8, с. 175]. Але колективізм можливий лише в соціальному середовищі і є вищим рівнем розвитку групи. Так іще з прадавньої історії (первіснообщинного суспільства) нам відомі аспекти гуртування, співпраці, які можна класифікувати як кооперацію, де одне з провідних місць належить екзистенціалу страху. Зародження кооперації загалом стало результатом закономірних процесів. У подальшому поступі соціуму (в Античності, Середньовіччі, епосі Відродження, Новому часі) кооперація і страх будуть взаємодіяти і їх взаємодія матиме свою специфіку.

Кооперативи (як самостійні організації людей, що добровільно об’єдналися з метою задоволення своїх економічних, соціальних та культурних потреб за допомогою підприємства, яке перебуває в їхній спільній власності) формально з’явилися на європейському континенті в умовах розвитку товарно-грошових відносин у середині XIX століття.

Історія засвідчила, що кризи (соціальні, політичні, економічні) постійно супроводжували людство у всі часи і стосувалися майже всього суспільства (особливо найбідніших і найменш захищених верств), тому *страх перед своїм майбутнім* (якістю життя в ньому і виживанням взагалі) був надзвичайно сильним, а це спонукало людей до реальних дієвих кроків щодо збереження свого життя (виживання) і можливого його покращення. Найефективніший засіб для цього – кооперація, кооперативи. Визначний український теоретик і практик кооперації *В. Доманицький* у своїх *“Товариських крамницях”* з цього приводу підкреслював: “Найліпший рятунок – товариські спілки, коли люди працюють гуртом самі для себе. А гурт, звісно, – святе діло... Гуртом не страшно ні до якого діла узятися, у гурті найважча робота за гру здається. Коли велика вигода буває з того, як двоє або троє спрягаються та разом орють, сіють, возять, або молотять хліб, то що вже й казати про більші спілки хліборобські, хліборобські артїлі, коли до гурту стає кілька сімей, 10-15 або й більше робочого люду, й вони роблять гуртом усяку роботу, і вже аж готовим зерном, або навіть грїшми між собою діляться!” [9, с. 1]. Дуже важливо, щоб у таких організаціях усвідомлювалися і реалізувалися *кооперативні цінності*. Протягом кооперативної історії (від Р. Оуена, В. Томпсона, Л. Блана, “рочдельських піонерів” з Ч. Говардсом і до наших днів) відбувалася їх еволюція. Динаміка змін цінностей (принципів) залежала від конкретних умов і країн, стадій розвитку, класової структури, політичної орієнтації тощо. Останні зміни зафіксовані в Декларації про кооперативну ідентичність, яка прийнята Міжнародним кооперативним альянсом на XXXI конгресі МКА 20 вересня 1995 р. Тут зафіксовані такі принципи: взаємодопомога, демократія, справедливість, рівність, чесність, взаємна відповідальність, солідарність, відкритість, соціальна відповідальність і турбота про інших [10]. Ці принципи повинна виконувати кожна кооперативна організація, вони не мають бути декларативними гаслами. Якщо принципи не виконуються, а постійно порушуються (особливо вибраними керівними органами товариств, спілок тощо), то *страх особистості за своє гідне життя* зараз і в майбутньому посилюється. Але на цьому деструктивні процеси не зу-

пинаються, а виникають нові страхи – самотності, покинутості, нереалізованості тощо. Це може призвести не тільки до депресії та повної руйнації особистості людини, але й смерті.

Тому в системі кооперації завжди існувала нагальна потреба у високоосвічених, культурних, толерантних фахівцях-патріотах як своєї справи, так і кооперації загалом. Як не дивно, але найбільша шкода для кооперації може акумулюватися всередині самої кооперації (її установ), бо вона залежить від усіх тих людей (і передусім її очільників), які мають завжди відстоювати високі ідеали кооперативного руху, але, на превеликий жаль, чомусь часто забувають про це). Відомий український економіст, кооператор і політичний діяч *Б. Мартос* приділяв велику увагу людському фактору в кооперативних організаціях. Він говорив, що “в першу чергу керівник кооперативної установи повинен бути людиною порядною. Розум, досвід та енергія людини нечесної принесуть кооперації не користь, а тільки шкоду, тому в першу чергу потрібні люди невідкупні, що для них матеріальні блага не грали б у житті першої ролі, і то однаково, чи справа йде про які-небудь дрібні вигоди, чи про якусь велику користь” [11, с. 24]. Керівник не повинен бути ні користолобцем, ні егоїстом, громадські справи він має поставити “вище за свої особисті”, а ще йому належить бути *не боягузом*, а “людиною смілою, з сильною волею й твердим характером, яка б при невдачах не падала духом, а, певна у вірності вибраного шляху, уперто б йшла до поставленої мети, підбадьорюючи слабодухих” [11, с. 24].

Слід наголосити на тому, що *діалектика взаємовідносин* у межах кооперації непроста. З одного боку, кооператив закликає до особистої зацікавленості кожного, але “люди, поведінка яких визначається тільки мотивами особистого егоїзму, непридатні для кооперації” [12, с. 92]. З іншого боку, в розвитку кооперації виникає так багато проблем і труднощів, що подолати їх може тільки інтерес до спільної справи, громадське піднесення, ентузіазм. “Охорона своїх інтересів повинна поєднатися у кооперативів з готовністю жертвувати ними в ім’я спільних інтересів. Не чистий егоїзм і не чистий альтруїзм, а солідарність інтересів – ось духовна основа кооперації...” [12, с. 93]. Лише така духовна основа кооперації дозволяє людям не тільки вгамовувати *страх перед невизначеним майбуттям*, а й долати його. Адже кооперація – це антропологічний феномен, сила і багатство якого полягає в тому, що він потрібен людям для забезпечення не тільки існування у світі, але й гідного життя в ньому, отримання благополуччя, радості і щастя буття.

Кооперативність, кооперація може виникати через страх, вона може допомагати людині в його подоланні, але також може й викликати страхи, коли порушуються певні “правила гри” – основні кооперативні принципи (а це трапляється тоді, коли егоїстичні тенденції людини беруть гору над спільними (груповими) інтересами).

Про кооперацію не потрібно говорити, як про панацею від усіх нещастя і страхів. Вона має бути не раз і назавжди встановленою та застиглою догмою на всі випадки життя, а гнучкою (пластичною), чутливою до всіх і до кожного, хто сповідує її цінності. Кооперація як соціальний інститут лише тоді по-справжньому дієва і допомагає людині, коли відчуває людину і реалії буття, які неможливо обмежити вузькими рамками якихось “правильних” норм, визначень, правил тощо.

Наше життя набагато глибше і різноманітніше за всі наявні рамки. Тобто кооперація має бути невіддільною від життя, іманентною йому.

Ми переважно зосереджували увагу на відношенні кооперації і соціального страху, але є ще й *екзистенціальний страх* (зумовлений тим, що людина конечна і вона знає про це; індивід бачить очевидність і неминучість втрати себе), який неможливо подолати, та й не потрібно, бо він виступає атрибутом людського існування (тобто це те, чого не може не бути). Коли сила цього страху непромірно велика, то вона може призвести до глибоких переживань і руйнації. Але слід не забувати і про те, що завдяки саме екзистенціальному страху людина здобуває можливість відчутти справжність, істинність, “смак” буття. Без цього феномену наше буття не є повним. Найкращим виходом із подібного становища є визнання страху (тобто уміння жити з цим страхом): це потужний крок для того, щоб успішно мислити, діяти, творити. Прийняття екзистенціального страху як наявного в нашій “картині світу” означає те, що страх втрапить значну частину свого руйнівного потенціалу, бо більша частина дезорганізуючого впливу цього страху пов’язана з напругою його боротьби проти витіснення: дія дорівнює протидії. Страх потрібно зробити не елементом власної деструкції, а навпаки – конструктивним елементом. Саме таким важливим феноменом, який може перетворювати навіть екзистенціальний страх на конструктивну силу, є кооперація.

Сучасна філософія кооперації наголошує на тому, що кооперація як вихідний принцип соціальних, економічних і особистісних відносин повинна бути реалізована в численних варіантах суспільної й господарської практики для захисту особистості повною мірою.

Література:

1. Амінова О. В. Соціально-ціннісний зміст економічної діяльності людини: автореф. дис. канд. філос. наук: 09. 00. 03 / О. В. Амінова / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. – К., 2010. – 17 с.
2. Волков Ю. Г. Страх / Ю. Г. Волков, Е. С. Поликарпов // Человек: Энциклопедический словарь. – М. : Гардарики, 2000. – 520 с.
3. Надольний І. Ф. Філософія: Навчальний посібник / І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко, І. В. Бойченко, В. П. Розумний та ін. – К. : Вікар, 1997. – 584 с.
4. Киричок О. Б. Філософія: підручник для студентів вищих навчальних закладів / О. Б. Киричок. – Полтава: РВВ ПДАА, 2010. – 381 с.
5. Аліман М. В. Історія споживчої кооперації України / М. В. Аліман, С. Г. Бабенко, С. Д. Гелей та ін. – Львів, Інститут українознавства НАН України, 1996. – 383 с.
6. Мовчан М. М. Кооперація у філософсько-теоретичному дискурсі / М. М. Мовчан // Міжнародний кооперативний рух: історичний досвід і сучасна практика: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2010. – С. 50-53.
7. Мовчан М. М. Самотність як феномен буття особистості: Монографія / М. М. Мовчан – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2009. – 265 с.
8. Маца К. А. Кооперативность как естественный принцип организации систем / К. А. Маца // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції “Споживча кооперація ХХІ століття: уроки трансформаційних реформ і перспективи розвитку” 20-21 листопада 2008 р. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. – С. 174-177.
9. Аліман М. Василь Доманицький і його “Товариські крамниці” / М. Аліман // ДВ-вкладка газети “Вісті: діловий випуск Центральної спілки споживчих товариств України”. – 2010. – № 38. – С. 1-8.
10. Декларация о кооперативной идентичности, принятая Международным кооперативным альянсом на XXXI конгрессе МКА 20 сентября 1995 года. – М. : Центросоюз, 1996.
11. Аліман М. Борис Мартос та курс його лекцій з теорії кооперації / М. Аліман // ДВ-вкладка газети “Вісті: діловий випуск Центральної спілки споживчих товариств України”. – 2006. – № 20. – С. 1-24.
12. Туган-Барановский М. И. Социальные основы кооперации / М. И. Туган-Барановский. – М. : Экономика, 1989. – 496 с.

Рецензент: доктор філософських наук, професор кафедри філософії та політології Полтавського університету економіки і торгівлі С. М. Варв'янський